

сүйіспеншілік сияқты жақсы қасиеттерге тәрбиелейді. Өнегелі тәрбие алған адам Отанға берілгендік, әділдік, тәртіптілік сияқты жауынгерлік қасиеттердің негізін бойына сіңіреді» [5,239], -деп жазады. Осы орайда білім беру жүйесін ұлттық педагогикаға, яғни қазақ халқының игі салт-дәстүрлері мен әдет-ғұрыптарына негіздеу керек деп санаймыз. Сондықтан «Мектеп, ата-ана, оқушы» үштігінің жұмысын жандандыру керек. Әрине, ата-аналарды қайта тәрбиелей алмаймыз. Дегенмен, олармен тығыз жұмыс жасау арқылы көзқарасын өзгертуге, баланың тұлға ретінде қалыптасуында үлкен жауапкершіліктің артылатыны жайында ой тастауға, жұмыс жүргізуге болады. Барлық ата-ананы жинап алып, балаларының оқу үлгерімі туралы айтылатын жиналыстардың формасын да өзгертуді заман талап етіп отыр. Бұл бағыттағы жұмыс та өзгерістер мен тың идеяларды қажет етітініне көзіміз жетіп отыр. Сондықтан білім беру жүйесінде баланы жаттандылыққа дағдыландыратын іс-әрекеттерден аулақ болған жөн. Мүмкіндігінше, баламен тең дәрежеде қарым-қатынасқа түсе отырып, олардың дүниетанымын барынша кеңейте түсуге жұмыс жасауымыз қажет. Бала – болашақ дейтін болсақ, сол болашақтың жарқын болуына әрбіріміз жауапты болуымыз керек.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. А.Байтұрсынұлы «Қазақ өкпесі». «Айқап» журналы, №1, 1911 жыл. <https://e-history.kz/kz/news/show/>
2. А. Құнанбаев Шығармаларының екі томдық жинағы: II т. — Алматы: Қазақ ССР-нің «Ғылым» баспасы, — 312 б.
3. М.Жұмабаев Шығармалар жинағы. 3-том. Алматы: Жазушы, 2008.-232 бет
4. А.Байтұрсынұлы «Баулу мектебі». Жаңа мектеп» 1925. No1. Б. 24-27.
5. Б.Момышұлы Қанмен жазылған кітап. Алматы: Қазақстан, 1991ж. -400 бет

АХМЕТ БАЙТҰРСЫНҰЛЫ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ РУХАНИ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫҢ ТӘРБИЕЛІК МӘНІ

*Искакова Ш.Т.
«Ыбырай Алтынсарин атындағы
мектеп-лицейі» КММ
қазақ тілі пәнінің мұғалімі
педагог-эксперт
Сәтбаев қ., Қазақстан*

Қазақ әдебиеті тарихында хакім Абайдың орны қандай болса, қазақ тіл білімі мен әдебиетінде, ұлт руханиятының негізін қалауда ұлт ұстазы Ахметтің де орны сондай. Оның өмірін халықтан бөліп қарау мүмкін емес, өйткені оның барлық тірлік-тынысы, ой-арманы мен мақсат-мүддесі халқына деген қалтқысыз қызметтен туған, ол - халықпен біртұтас, ел жүгін қабырғасы қайыспай көтерер нағыз халық перзенті. Міне, бүгінде осындай азаматтың өмірге келгеніне тура 150 жыл толып отыр, ұлы тұлғаның мерейтойлық жылында артында қалған мұраларына тағы бір зер салып, рухани құндылықтарына жете бір үңіле түсудің сәті келіп отыр.

Жалпы Ахмет Байтұрсынұлының рухани мұраларының тәрбиелік мәніне қарай бірнеше топқа бөліп қарастыруға болады:

1. Мысал өлеңдерінің тәрбиелік мәні.
2. Азаматтық-саяси бағыттағы өлеңдерінің тәрбиелік мәні.
3. Педагогикалық идеяларының тәрбиелік мәні.

Ал енді осы айтылғандарға талдау жасап, дәлелдер келтірейік:

1-кесте.

Мысал өлеңдері	Тәрбиелік мәні	Қазіргі өмірмен байланысы
<p>«Елде көп бұл бидайдай адам, — дейді, Тәкаппар, оны халық, жаман, — дейді. Қалпы емес тәкаппарлық данышпанның, Тұтынба бұл мінезді, балам», — дейді. «Егіннің бастары». [1]</p>	<p>Бұл өлеңде жастарды өмірде санасы таяз тәкаппар адамдардың көп болатынын айтып, олардан аулақ болуға шақырады. Басында миың толық болса, сол миды халқың үшін, елің үшін пайдалансаң ғана көкірегіңді көтеріп толық мақтануға құқың бар, ал менмендік алысқа апармайтын мінез екенін ескертеді.</p>	<p>Даңқты тұлға, қазақ халқының қайсар, батыр ұлы Бауыржан Момышұлы: Мен істедім дегенше, Мың істеді десеңші, — деген екен. Сол секілді менмендігі тасып, көкірегің көтеріп жүрген қаншама адам бар?!</p>
<p>«Маймыл мен көзілдірік» деген өлеңде: Адамға бұл кеңесте ғибрат бар, Маймылша іс ететін көп надандар. Пайдалы затты орнына жұмсай алмай, Сөгетін пайдасыз деп жоқ па адамдар?-дейді [1]</p>	<p>Бұл жерде Ахмет атамыз ештеңенің парқын білмей, пайдалы затты орнына жұмсай алмай жүрген өмірде небір адамдар маймылдың кейпінде жүргенін, қолда бар алтынның қадірін бағалай білу керектігін жастарға тағылым етеді.</p>	<p>Бүгінде елімізде барлық қазба байлықтар шығады, бірақ біз сол қолда барды ұқсатып пайдалана алмай жүрміз, өндіріп, өндеп, өнім шығарудың орнына шикізат күйінде сыртқы сатуға мәжбүрміз.</p>
<p>«Қартайған арыстан» мысалында: Бақ қонса, сыйлар алаш ағайын да, Келе алмас жаман батып маңайыңа. Басыңның бақыт құсы ұшқан күні Құл-құтан басынады, малайың да, - деп түйін жасайды. [1]</p>	<p>Бұл мысалда ақын адамдардың басында да арыстанның жайындай күй бар екенін, кімнің тарысы піссе, соның тауығы болып жүрген ағайынның ортамызда кездесетінін өкінішпен баяндайды.</p>	<p>Қазақтың мінезіне біткен бір қасиет – жағымпаздық. Кімнің қолы билікте болса, соған жағымпазданып, бір кісі таққа мінсе, қырық кісі атқа отырған заман болып тұр, «қазақтың қолына папкі, басына шәпкі бер, сол кезде оның кім екенін байқайсың» деген халық арасында әзіл-шыны аралас әңгіме де бар.</p>

2-кесте

Азаматтық-саяси лирикасы	Тәрбиелік мәні	Қазіргі өмірмен байланысы
<p>Әр жолды ойлап, Ойыма бойлап, Ұқтым тайыз, тереңді. Сайраған тілмен, Зарлаған үнмен, Құлағы жоқ керенді — Ұқтыра алмай сөз әуре, Тек тұра алмай біз әуре,— дейді «Жиған-терген» өлеңінде. [1]</p>	<p>Ұлы ұстазы Абайша аңқау адамдарды алдап, мал жинап, кәсіп етіп жүрген арамза молдаларды, халық бойындағы енжарлық, бейқамдық мінездерді сынға алады. Ұйқыдағы жұртын осылай оятқысы келеді.</p>	<p>Қазіргі уақытта да халқымыз әлі қалың ұйқыда, қазақ жалқау десең, өзіңе тиеді, барын салып, жанын қинап еңбек еткісі келмейді, тек үкіметке аузын ашып, бүлік шығаруға дайын тұратын адамдар көп-ақ.</p>

<p>Үміт сүйерер жыраққа, Жетесің деп мұратқа, Талықсам да ізденіп, Қашан көңіл жасарар? Арқа басың босанар Рахатлы жаз келіп? Қашан жанып шам-шырақ, Сәуле беріп жарқырап, Болар жарық төрт тарап? Қашан маған іздеген Күліп жылы жүзбенен Болар серік бақ қарап? — деп армандайды «Бақ» деген өлеңінде[1]</p>	<p>Осы бір тамаша өлең өрнектері арқылы ақын алдағы уақытта қазақ халқының басына қой үстіне бозторғай ұялайтын заман келетінін бағамдайды. Мұның негізінде қазақ қоғамының рухани ізденістері төңкерістен кейінгі толқындарға, өзгерістерге жылдам ілесуіне деген сенім мен оптимизм жатыр.</p>	<p>«Бәріміз тұтас ел болып, Жаңа Қазақстанды құрайық! Жаңа Қазақстан – баршамыздың ортақ үйіміз, оның іргесін бірге қалайық! Бұл өскелең ұрпақ үшін керек», -деп Президентіміз Қ.Тоқаев айтқандай, [2] жаңа Қазақстанды құруға кірісіп те кеттік, Ахмет атамыздың арманын орындауға бет түзедік.</p>
<p>Қырағы қия жазбас, сұңқарым-ай! Қажымас қашық жолға, тұлпарым-ай! Үйілген өлексені өрге сүйреп, Шығармақ қыр басына, іңкәрім-ай! Жарқырап жақсылықтың таңы атпай тұр, Түнерген төбемізден бұлт арылмай. Көк атты, көн терілі, көніп қалған, Сықса да шыдай беру — жұрт жарылмай. [1]</p>	<p>«Достыма хат» атты бұл өлеңінде ақын өлеңдегі көр- кемдік ізденістері арқылы өзіндік өрнектер жасауға тырысқан, мысалы, «қыра- ғы қия жазбас сұңқарым-ай, қажымас қашық жолға тұл- парым-ай» деген метафора- лар, қазақтың сөздік қоры- нда бар метафоралар, ал «өлігін өлексенің өрге сүйреп, шығармақ қыр басына іңкәрім-ай» деген тіркестер ақынның тыңнан тапқан тіркестері. Ойды үдете, үстемелей жеткізу қызметін атқарып тұр.[3]</p>	<p>Екі жинақ- “Қырық мысал”, “Маса”- қазақ әдебиетін жаңа тақырыптармен, идеялармен, ойлармен, өрнектерімен байытты; Абайдың ақындық дәстүрі ілгері жалғасты, заман талабына сай жігерлі поэзия туды, бұдан кейін талантты ақындардың жаңа буыны тарам- тарам жүлгелерді тереңдетіп, жалғастырып әкететін болады. — Рымғали Нұрғалиев</p>

Ахмет атамyzдың бірқатар педагогикалық идеяларының болашақ жас мамандарды ұстаздық шеберлікке тәрбиелеуде маңызы зор. «Оқыту жайында» атты мақаласында «Оқу жұмысының үш жағы үш нәрсеге тіреледі. Бірі -ақшаға, бірі - құралға, бірі - мұғалімге. Осы үш тіреуі бірдей тең болса, оқу қисаймайды, ауытқымайды, түзу жүреді», - дейді.

Оқу ісін жолға қою үшін ғылыми жүйелілікпен жасалған оқу бағдарламасы болуы керек. Сол бағдарламаға негіздей жазылған оқулық болуы тиіс. Оқулықтағы білімді оқушы бойына дарыта білетін әдіскер мұғалім керек дегендерді көтереді. Сондай-ақ А.Байтұрсынов білім негізі бастауыш сыныпта салынады деп қарады. Бастауыш мектептерде қандай пәндер оқытылуы керек дегенге арнайы тоқталып, ол пәндерді: оқу, жазу, дін, ұлт тілі, тарихы, есеп, шаруа-кәсіп, колөнер, жағрафия, жаратылыс деп саралап көрсетіп берді. А.Байтұрсынов осы пәндердің оқулықтарын шығаруды қолға алды. Өзі бастауыш мектепке арнап «Әліппе» кітабын жазды. Сондай-ақ оның «Тіл жұмсар» деген атпен екі бөлімді грамматикасы кітабы (1925) шықты. Ал М.Дулатов бастауыш мектепке арнап «Есеп» кітабы мен «Қирағат» («Ана тілі» оқу) кітабын жазды.

«Ұлы ағартушы Алтынсаринның бастамасын ілгері дамытып, нағыз ғылымдық дәрежеге көтеріп, жетер жеріне жеткізіп берген - Ахмет Байтұрсынұлы», - зерттеуші ғалым Қайым Мұхамедханов бекрге айтпаған. Ахмет Байтұрсынов пәндерді оқытудың әдістемесімен де айналысты. 1928 жылы «Жаңа мектеп» журналының 8-санында жарияланған «Қай әдіс жақсы?» деген көлемді мақаласында ұлы педагог Л.Н.Толстойдың «Үйрету әдістері туралы» деген еңбегіне талдау жасай отырып, «Әдіс деген - қатып-семіп

қалған догма емес... Жақсы дерлік те, жаман дерлік те бір әдіс жоқ. Олқылықтың белгісі – бір ғана әдіспен болу. Шеберліктің белгісі – түрлі әдісті болу», - деп ойын тұжырымдайды.[4]

А.Байтұрсынұлының есімі 20-жылдардағы Қазақстандағы жаңашыл педагогикалық идеялардың дамуымен тығыз байланысты. Педагогикалық баспасөздің рөлі, бастауыш мектеп мәселелері, жоғары білім беру жүйесі, оқытудың мазмұнын, формалары мен әдістерін жетілдіру, жас ұрпаққа рухани-эстетикалық тәрбие беру – бұл қарастырылған мәселелердің толық тізбесі емес. Туған жердің нағыз азаматын тәрбиелеуге лайық ана тілінде тегін оқытатын мектеп құруға шақырады. Ұрпаққа ескерту ретінде «Білімге талпынбаған халық қанша бай болса да, біраз уақыттан кейін оның байлығы өркениетті халықтардың қолына өтеді» деген сөзді айтады.

А.Байтұрсынұлының педагогикалық идеялары бүгінгі таңда өзекті болып табылады, өйткені Қазақстанда әлемдік білім беру кеңістігіне бағдарланған жаңа білім беру жүйесі дамып келеді. Өз халқының нағыз перзенті бола отырып, Ахмет Байтұрсынов еуропалық халықтардың мәдени құндылықтарына қосылуға, олардан үлгі алуға – білімге, ғылымға инвестиция салуға, кітап шығаруға шақырды. Осы тұрғыда «Ғылым мен практикалық білімнің іргетасын бойына сіңірген халық ақылды, бай және күшті болады», - деді.

Ахмет Байтұрсынұлы - 150 жыл бойы қазақ халқының жүрегінде өмір сүрген есім. Торғай даласында Ыбырай Алтынсарин «Дала қоңырауы» болса, Ахмет Байтұрсынұлы маса болып ызындап, қалың ұйқыда жатқан қазағын оятқысы келді.

Балалар!

Оқуға бар!

Жатпа қарап!

Жуынып, киініңдер шапшаңырақ!

Шақырды тауық мана әлдеқашан,

Қарап тұр терезеден күн жылтырап.

Адам да, ұшқан құс та, жүрген аң да,

Жұмыссыз тек тұрған жоқ ешбір жан да.

Кішкене қоңыз да жүр жүгін сүйреп,

Барады аралар да ұшып балға.

Көптеген балалар бұл өлең жолдарын жатқа біледі. Тоғайдағы торғайдың шырылы, ормандағы жануарлардың оянуы, тоқылдақтың тоқ-тоқ даусы, сарғалдақтың сайрағаны, өзендегі балықшылардың ау құруы, орақшы шаруалардың қимылы – бәрі-бәрі балаларды бос жатпай, пайдалы іспен шұғылдануға шақырады.

Мысалмен айтқан ойларында ақын балаларға ашкөздіктің жақсылыққа апармайтындығын, сұлулықты қызғанбау керектігін анық көрсетеді. Мысалы, «Аққу, шортан һәм шаян» өлеңінде арбаны аспанға тартқан аққу, суға сүйреген шортан, құрлыққа кеткен шаянның әрекеттерінен сабақ алуды мақсат етеді:

Жігіттер, мұнан ғибрат алмай болмас,

Әуелі бірлік керек, болсаң жолдас.

Біріңнің айтқаныңа бірің көнбей,

Істеген ынтымақсыз ісің оңбас.

Осы шумақ «Төртеу түгел болса, төбедегі келеді» деген халық нақылын еске түсіреді, бұл өлеңде ақын үш жүзге бөлінген қазақтың арасындағы алауыздықты үш мақұлық бейнесі арқылы меңзеген сияқты.

Қазіргі әдебиет сабағында қолданып жүрген теңеу, айшықтау, әсірелеу сияқты терминдерді, тіл біліміндегі сөйлем мүшелері, сөз таптарының атауларын қолданысқа енгізгені, алғашқы төл әліпбиімізді құрастыруының өзі – үлкен ерлік, сол үшін халық арасында «Ұлт ұстазы» атанды.

Иә, Ахмет есімі Алаш ардақтыларының қатарында құрметпен аталады, өйткені сол уақытта қазақ мемлекеттігінің негізін қалайтын жасампаз идеялары әлі күнге маңызын жойған жоқ. Олардың бірқатарын еске түсіретін болсақ: «...елімізде ата-баба қанын төгіп

қорғаған, сақтап қалған, жерді бөлшектемей, жатжұртқа тапталпау, сатпау, жерден айрылғаның - барлық байлықтан, дәулетіннен, құт-берекеңнен айрылу деген сөз; қазақ тілін дамыту, оқулықтар, сөздіктер жасау, мектептер, университеттер ашу; өз ақшасын шығару, әскер құрып, мемлекетті қорғау».

Құдайға шүкір, Ұлт ұстазының армандары орындалмай қалған жоқ, төл теңгеміз бар, Президент пен халық қалаулылары әділ жолмен сайланады, дамыған мемлекеттер үлгісіндегі оқу жүйесі жолға қойылып келе жатыр, қазақ тілі мемлекеттік мәртебеге ие болып, қоғамның барлық саласында қанатын кеңге жаюда, еліміздің барлық аймақтарында өндіріс ошақтары біртіндеп салынып жатыр, айбыны асқан Қарулы Күштеріміз елімізді қорғауға сақадай сай тұр. Әрине, осының барлығын Ұлт кеменгерінің көре алмай кеткені өкінішті...

Қинамайды абақтыға жапқаны,
Қиын емес, дарға асқаны, атқаны,
Маған қиын осылардың бәрінен,
Өз аулыңның иттері үріп-қапқаны...

Осы өлең жолдарынан қазақтың сүт бетіндегі қаймақтарын өзге емес, өзіміз сылып алғанымызды түсінеміз. Өкінгенмен не пайда?! Тек өткеннен сабақ алсақ болғаны...

Ұлы Ұстаздың ұлт үшін жасаған қызметі ұлықталмай қалған жоқ. Көшелерге, мектептерге, оқу орындарына, кітапханаларға және басқа да көптеген қала жерлеріне асыл ұрпақтары есімін берді. Бүгінде елімізге танымал Тіл білімі институты Ахмет Байтұрсынұлы есімімен аталады.

«Ұлтқа қызмет ету білімнен емес, мінезден»,-деген еді Алаш арысы Әлихан Бөкейханов. Мінеки, «Әдебиетті ешкім мақтанғыш үшін жазбайды, ол мінезден туады, ұлтының қажетін өтейді сөйтіп...»,-деген Ахмет атамыздың сөзі замандасының пікірін қуаттай түскендей. «Ақтың отын арсыз өшіре алмайды»,-деп қазақ халқы бекер айтпаған, Ұлт Ұстазының рухани мұралары қазақ халқы тұрғанда ешқашан өшпек емес.

Қорыта келгенде айтарымыз, Ахмет Байтұрсыновтың шығармаларының негізгі идеясы жастарды бүгінгі күнде құрғақ сөз, «таусылмайтын» ақыл-кеңес айта беріп тәрбиелегеннен гөрі, жеке бастың үлгі өнегесіне, ғибратқа негіздеудің қажеттігін баса айтқан. Бүгінде Аханның мысалдарын оқу-тәрбие ісінде орынды пайдаланып отыру - әрбір тәрбиеші ұстаздың басты мақсаты, әрі парызы болмақ. Шығармалардан нақты мақалдар келтіре сөйлеп, жастар бойында бүгінде сирек құбылыс болып бара жатқан астарды теңей, салыстыра сөйлеуге деген қызығушылықты, құштарлықты оятуға соған машықтандыруға, Ахмет Байтұрсынов сөзімен айтсақ «лұғат тазалығына» баулуға болады. Қызығушылықтың арқасында жастардың шығармашылық ойлары ұшталмақ. Сегіз қырлы, бір сырлы Ахмет Байтұрсыновтың шығармашылығына қайта-қайта үңіле қараған сайын, оның өміршеңдігі мен тәлімдік мәнін терең сезіне түсеміз. Ахмет Байтұрсыновтың азаматтық лирикасы бүгінгі нарық заманында өмір сүріп отырған жастарды имандылыққа, ізгілікке, адамгершіліктің ақ жолына тәрбиелеуде таптырмас аса бағалы құрал екені даусыз.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Ахмет Байтұрсыновтың таңдамалы шығармалар жинағы. 1989 жыл, Алматы. Жазушы

2. «Жаңа Қазақстан құрайық»: Тоқаев Қазақстан халқына үндеу жариялады. Азаттық рухы. 13.02.22. <https://azattyq-ruhy.kz/society/33877-zhana-kazakstan-ku-raiyk-tokaev-kazakstan-khalkyna-undeu-zhariialady>

3. Имаханбет Р.С. Ахмет Байтұрсынұлы: ғұмырбаяндық деректер. «Алаштың Ахметі»: Респ. Ғыл.-тәж. конф. Материалдары.-Қарағанды: «TENGR Ltd», 2013.-382 б.

4. «Ахмет Байтұрсынов - ұлы ғалым» тақырыбындағы ғылыми-практикалық конференция. Баяндама: «Ахмет Байтұрсыновтың ағартушылық шығармалары».орындаған: Жуков негізгі мектебінің қазақ тілі мен әдебиеті мұғалімі Кебиспаева Айгуль Савкомбаевна